

המעיל והמחשב

המקרה:

ביום גשום, נחום מיהר ובידו מחשבו הנייד שמכוסה תחת מעילו, כאשר הגיע לשער הישיבה, הוא נזכר כי שכח מספר ספרים בחדר. לכן הוא הניח את המחשב על כסא שהונח ליד השער וכיסה אותו במעיל שהיה מונח על הכסא שהיה שייך לשלמה. כעבור דקה הגיע שלמה ונטל את מעילו והשאיר את המחשב חשוף לגשם. המחשב כמובן נהרס כליל.

◇ האם היה מותר לשלמה לקחת את המעיל ולהשאיר את המחשב חשוף לגשם?
◇ האם שלמה חייב לשלם לנחום על המחשב?

סג הקדמה:

סוגיא זו, בדומה לכמעט כל סוגיא מעשית בדיני ממונות, מסועפת לסוגיות ופרטים שונים. בדף לימוד זה נעסוק בב' שאלות מרכזיות (וביחס בינם):

- א. האם הסרת המעיל נחשבת כמעשה נזק ישיר המחייב, או כנזק עקיף (גרמא) שלא מחייב?
- ב. האם מותר לאדם לקחת חפץ שלו שנלקח שלא ברשות, על אף שבלקיחת החפץ הוא יוצר נזק לאדם אחר?

סג עיון במקורות:

א. האם הסרת המעיל נחשבת כנזק ישיר שמחייב, או כנזק עקיף שלא מחייב?

הגמרא בסנהדרין (עז,ב) עוסקת במקרה כלל לא נעים - מקרה בו אדם גורם למות חברו. האדם חייב מיתה רק אם הרג באופן ישיר ולא עקיף וכך כותבת הגמרא:

✚ בבלי, סנהדרין, דף עז,ב

אמר רב פפא: האי מאן דכפתיה לחבריה ואשקיל עליה בידקא דמיא - גירי דידיה הוא, ומיחייב. הני מילי - בכח ראשון, אבל בכח שני - גרמא בעלמא הוא.

וביאר רש"י, שם:

דכפתיה - קשר ידיו ורגליו על שפת הים.
ואשקיל עליה בידקא דמיא - הפנה את מרוצת המים עליו.
גיריה דידיה הוא - הן הן חציו, והרי הוא כזרק בו חץ וכדמפרש ואזיל שהמים באים בכח ראשון עליו מיד, כגון שהניחו סמוך לשפת הים והשפה מדרון.
בכח ראשון - כשפינה להם דרך לצד זה מיד נפלו עליו דהוי כחו.
אבל בכח שני - שהניחו רחוק קצת ולא נפלו המים מיד בצאתו מגדרותיהן עליו, אלא לאחר מכאן הלכו על המקום שהוא שם, גרמא הוא ולא מכחו.

אם כן, עולה כי הסרת מונע של המים הגורמת להרג אדם נחשבת כהיזק באופן ישיר.

לעומת זאת מהגמרא בבבא קמא (יז,ב) עולה לכאורה מסקנה הפוכה:

✚ גמ' בבא קמא דף יז,ב

אמר רבה: זרק כלי מראש הגג והיו תחתיו כרים או כסתות, בא אחר וסלקן או קדם וסלקן - פטור.

מגמרא זו עולה לכאורה שהמסיר את הכרים והכסתות - פטור, משום שהוא רק הסיר מונע, ולכאורה זה סותר את הנאמר לעיל?

הרמ"ה נוגע בסתירה בין הגמרות וכך הוא עונה:

ולא דמיא הא מילתא [של החורג על ידי הסרת הסכר] לזרק בו חץ ותריס בידו, דאלו התם כי סלקיה לתריס מיקמי דנימטי גירא לגביה, הוא דסליקיה, דאי לבתר דמטא לגבי תריס, אף על גב דהוה מסליק ליה לתריס-תו לא הוה אזיל גירא טפי ולא הוה מיקטיל...הכי פטור דכי סלקיה לאו מידי עבד. מאי אמרת? סוף חץ לבא הא אמרן כל סוף הורג לבא פטור דגרמא בעלמא הוא.

קרי, יש הבדל בין הסרת מונע קודם הגעת הכוח המזיק, שנחשבת כגרמא, לבין הסרת המונע לאחר שהכוח הדוחף כבר נמצא על המונע [כגון זרם מים שכבר דוחף את הסכר] שנחשב כמעשה ישיר.

כעת, נסו לענות בעצמכם. האם המקרה שלנו, של הסרת המעיל מהמחשב, נחשב כמעשה ישיר, או כמעשה עקיף?

אכן, לכאורה, זהו מעשה עקיף שהרי מי הגשם דומים יותר לחיצים שנזרקים לכיוון המחשב, ולא למים שכבר נמצאים על הסכר ודוחפים אותו.

אך עדיין לא פשוט כי במקרה שלנו יש לפטור. הבה נעיין בדברי הרי"ף:

רי"ף, שם, דף יא,ב- יב,א

מסתברא לן דלית הלכתא בהא כרבה משום דסבירא ליה דלא דיינינן דינא דגרמי... וקיימא לן דלית הלכתא כוותיה...

לדעת הרי"ף, רבה פטר במקרה זה פשוט שהיא פטור בנזקי גרמי¹, אך להלכה יש לחייב במקרה זה.

וכן פסק הרמב"ם:

רמב"ם, הל' חובל ומזיק פ"ז, הל' ז

כל הגורם להזיק ממון חבירו חייב לשלם נזק שלם מן היפה שבנכסיו כשאר המזיקין, אף על פי שאינו הוא המזיק זה הנזק עצמו באחרונה הואיל והוא הגורם הראשון חייב. כיצד? הזורק כלי שלו מראש הגג על גבי כרים וכסתות ובא אחר וקדם וסלק את הכרים מעל הארץ ונחבט הכלי בארץ ונשבר חייב נזק שלם כאילו שברו בידו, שסלוק הכרים והכסתות גרם לו שישבר, וכן כל כיוצא בזה.²

אמנם התוספות חלוקים בזה על הרי"ף וזה לשונם:

תוספות ב"ק דף כו,ב ד"ה 'קדם וסילקו'

פירש רב אלפס דרבה לטעמיה דלית ליה דינא דגרמי בריש הגוזל קמא (לקמן דף צח,א) ולר"י נראה דהא גרמא בניזקין הוא ופטור לכולי עלמא.

מהעולה עד כאן, נראה כי השאלה שלנו תלויה במחלוקת הראשונים:

❖ לדעת הרי"ף והרמב"ם, לכאורה מעשהו של שלמה הוא מעשה נזק וחייב לשלם.

❖ לדעת התוספות, זהו מעשה גרמא, ואין לחייב עליו.

א"כ, יוצא שנתרנו במחלוקת ראשונים, האם מעשה נטילת המעיל, הינו מעשה נזק ישיר שמחייבים עליו, או שהוא נזק עקיף, והעושה אותו פטור. אמנם יש לציין שכל זה נוגע לשאלות החיוב. אך לפי ב' הדעות, כל מעשה נזק באשר הוא אסור, אף אם נעשה באופן עקיף, כמבואר בגמ' בבא בתרא (כגא) ש'גרמא בניזקין- אסור'.

על כן, נותר לנו לברר האם המקרה שלנו שונה, משום שהוא נטל את המעיל שלו, ולכן שמא אף הרמב"ם והרי"ף יפטרו במקרה זה, ושמא אולי גם יהיה הדבר מותר לעשות כן לכתחילה?

¹ לא נאריך כאן בהגדרות 'גרמא ו'גרמי'. רק נעיר כי בפשטות לדעת הרמב"ם. ההגדרות הללו זהות, ולהלכה יש לחייב בכל נזק גרמא. אמנם יש נזקים עקיפים שאינם נקראים אפילו 'גרמא' ולכן יש לפטור עליהם [ובדעת הרי"ף נחלקו הפרשנים, אך יתכן לומר שאף הוא סובר כן]. אמנם יש ראשונים שסוברים שגרמי- הוא נזק ישיר יותר ורק עליו יש לחייב.

ב. מתי מותר לקחת חזרה חפץ שלי, שנלקח בלי רשותי, על אף שבכך אני יוצר נזק לאדם אחר?

כדי לענות לשאלה זו, נתבונן בדברי הגמרא בבבא קמא.

+ בבלי, בבא קמא, דף לא

ת"ר: המצניע קוצותיו וזכוכיותיו לתוך כותל של חבירו, ובא בעל כותל וסתר כותלו, ונפל לרה"ר והזיקו - חייב המצניע.

א"ר יוחנן: לא שנו אלא בכותל רעוע, אבל בכותל בריא - המצניע פטור, וחייב בעל הכותל.
אמר רבינא, זאת אומרת: המכסה בורו בדליו של חבירו, ובא בעל דלי ונטל דליו - חייב בעל הבור

בגמ' מופיעים ב' מקרים:

1. המניח קוץ בידיעה שיתכן שיפול לרשות הרבים שהחייב מוטל על בעל הקוץ, ולא על בעל הכותל שבפועל השליך את הקוץ ברשות הרבים
2. בעל הבור שכיסה את בורו בדלי של חבירו. אם נטל בעל הדלי את הבור - האחריות על בעל הבור ולא על בעל הדלי.

בדף שלנו, לצורך מיקוד הדיון, נתמקד במקרה השני, ונשאל את השאלה הבאה - מדוע בעל הדלי פטור, והרי בפועל הוא חשף בור ברשות הרבים וגרם לנזק?

נעיין בחקירתו של ה'דברי יחזקאל' (הרב יחזקאל הלוי ברשטיין 1889-1941) שחוקר בעניין, ומביא ב' אפשרויות:

+ דברי יחזקאל, סי' ה

... דאם נימא שהטעם הוא - כיון דמתחילה עומד לכך שיבוא בעל הדלי ויקח דליו, נמצא דאין הבור מכוסה כלל... אבל אם נימא דעיקר טעמא דאין בעל הדלי תורת "כי יפתח" משום דבדינא עביד, שאין לו להניח חפציו במקום שאינו משתמר, וכל דבדינא עביד, אינו בתורת פתיחה וכריח"

הווי אומר, ישנן ב' אפשרויות מדוע לפטור את בעל הדלי:

1. משום שהבור נחשב כמגולה מעיקרו משום שהוא היה עתיד להנטל.
2. משום שזכותו של בעל הדלי לקחת את דליו, ולכן הוא נחשב כיוצר היזק.

❖ השלכה ראשונה לחקירה - האם אדם אחר שנטל את הדלי [או את הקוץ] חייבו

ההשלכה הבולטת הקיימת בין ב' האפשרויות, הוא מה יהיה הדין במקרה שאדם אחר חשף את הדלי.

בענין זה מצאנו לכאורה מחלוקת ראשונים:

בעניין הסותר כותל כתב הנמוק"י בשם הרמ"ה

+ נמוקי יוסף (ב"ק יד,א ד"ה 'אבל בכותל)

ואי סתריה אינש מעלמא שלא ברשות לא שנא רעוע ולא שנא בריא - הסותר חייב והמצניע פטור

אמנם המאירי כתב ביחס ללוקח דלי:

+ מאירי ב"ק דף ל ד"ה 'המכסה בורו'

המכסה בורו בדליו של חברו ובא בעל הדלי ונטל את דליו חייב בעל הבור ואין אומרים שיתחייב בעל הדלי על שלא הודיעו אדרבה היה לו להעלות על לב שזה בא ונטל את דליו והרי זה דומה לזה שהצניע קוצו בכותל רעוע של חברו שהיה לו לעלות על לב שישתרו אותה בעליה נטל אחר את הדלי ולא בעליו יראה שאף בזו חייב בעל הבור שהרי מ"מ פשע בכסויו.

נראה לומר שנחלקו בדיוק בחקירה זו: האם סיבת הפטור הוא משום ששלו הוא נוטל, ולכן אדם אחר יהיה חייב, או סיבת הפטור הוא משום שהבור נחשב כמגולה, וממילא אף אם אדם אחר ייקח יש לפטור.

❖ השלכה שניה - האם מותר להזיק בגרמא במידה ושליו הוא נוטל?

כעת נחזור לעיקר הנקודה שרצינו לברר, האם מותר לבעל המעיל לקחת את המעיל למרות שהוא יודע שבה ייווצר נזק בצורה עקיפה למחשב חברו.

עיינו בלשון הטור:

✚ טור חו"מ, סי' תי

המכסה בור בכיסוי של חברו ובא בעל הכיסוי ולקחו בעל הבור חייב ואין בעל הכיסוי צריך להודיעו שנטלו

מלשון הטור נראה, שלא רק שהוא פטור, אלא שאין מחובתו להודיעו, משמע שמותר לו הדבר.

על דין זה הקשה הרמ"א:

✚ דרכי משה, חו"מ, סי' תי, אות א

ועיין בזה בתשובת הרא"ש כלל ק"א סימן ג' שכתב באחד שסמך חבית ברשות הרבים באבן חברו ובא חברו ולקחו ונשברה החבית חייב דהוא ליה לסמכה באבן אחר ואם כן מאי שנא מכיסוי דפטור כשנטלו

הדרכי משה מקשה, מדוע לבעל האבן אסור ליטול את שלו, ובמה זה שונה מבעל הדלי שמותר לו? בעניין זה מצאנו ב' תשובות שלכאורה קשורות לחקירה שהבאנו לעיל.

הסמ"ע מסביר בתירוץ הראשון:

✚ סמ"ע, חו"מ, סי' תי, ס"ק מד

דשאני התם בתשובה דהסומך חביתו ברשות הרבים באבן של חברו ובא חברו ונטל אבנו, דנשברה החבית מיד והוא ליה כהזיקו בידיים, משא"כ כאן בגילה הבור דאין ההזיק בא מיד אלא לאחר זמן כשתיפול שם בהמת חברו.

הוא מחלק בין הזיק ישיר, שאין להתיר, על אף ששלו הוא נוטל, לבין הזיק שלא נעשה מיד, כגון בבור, שבה רשאי ליטול את שלו.

אמנם הדברי יחזקאל, מבאר את הרא"ש באופן אחר, וזאת לאור החקירה שהבאנו לעיל.
וכך כותב:

✚ דברי יחזקאל חלק ב סימן נ

ועיין פרישה (שהוא הסמ"ע) ואין דבריו מברורים. אולם, לפי מה שכתבנו אטי שפיר מאוד (ויצא טוב מאוד) דדוקא בכיסוי דאנו דנין לחייב את בעל הדלי מותרת כי יפתח... כל שכיסה בדליו... הרי כאילו הבור פתוח לגמרי, ואין בעל הדלי עושה כלום, מה שאין כן בדינא דתשובת הרא"ש שסמך באבן חברו, דכשבא ולקח האבן נמצא דהוי מזיק בידיים, לא נפטר בשביל פשיעת בעלים

לפי הסמ"ע, סיבת הפטור בבעל הדלי, היא בגלל ש'שלו הוא נוטל', ולכן, לדעתו, דין זה נכון בכל מקרה שמזיק, אלא שיש להגביל זאת לנזק עקיף בלבד.

אך במידה ומדובר בנזק עקיף - הדבר מותר לחלוטין, ואין מחובת בעל החפץ לטרוח בשביל להציל נזק חברו.

אלא אם כן מדובר בהזיק ישיר.

אמנם לפי האפשרות השנייה שהביא הדברי יחזקאל, אין כלל מקור מדין הלוקח דלי להזיק באופן עקיף כאשר אני נוטל את שלי.

כל ההיתר שם, הוא שאיני נחשב כלל כמגלה בור, וממילא לכאורה במקרה של המעיל והמחשב, כל שלא נוצר לבעל המעיל נזק, או טירחא לכאורה נדרש ממנו לכסות את המחשב ולא להזיקו, אפילו בגרמא.

לסיום, נביא שלכאורה אף בדעת הרמב"ם נחלקו בזה הפרשנים, שהנה כתב הרמב"ם:

✚ רמב"ם, הל' חובל ומזיק, פ"ז, הל' ח

הזורק כלי של חבירו מראש הגג על גבי כרים וכסתות של בעל הכלי וקדם בעל הכלי והסיר הכרים הזורק חייב שזריקתו היא הגורם הראשון לשבירת הכלי.

הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק תמה על דברי הרמב"ם:

✚ 'אור שמח' על הל' חובל ומזיק פ"ז, הל' ח

הסברא תמוה מאוד, דכיון דבעל הכרים גרם להזיק כלי שלו אמאי ישלם הזורק כל הנזק.

וכך הוא עונה:

ונראה טעמו, דטוען בעל הכלי שהיה חושש שלא יקרעו כריו וכסתותיו מן חבטת הכלי, ולהציל כריו וכסתותיו נתכוין.

האור שמח לא מסכים לקבל את העובדה, שהאדם יטול את הכרים שלו סתם כך, ולא ייחשב כשותף בשבירת הנזק. על כן נדרש האור שמח, לומר שמדובר במציאות, שאם לא היה לוקח את הכריות. הם היו נהרסות.

אמנם מדברי השלטי גיבורים עולה כיוון אחר:

✚ שלטי גיבורים ב"ק יב,א

... אין לחייב בעל הכרים שסילקו, כי אין מוטל עליו להניחם שם עד שיפלו הכלים, כי יכול הוא ליטלם כל שעה שיצרה, ואף על גב שאילו לא סילקו, לא נשברו. מכול מקום אין לחייבו בשביל כך, כי לא היה הוא הגורם הגמור... דזה שהיה הכרים שלו, יש לו רשות ליטלם כל שעה שירצה.

נראה כי האור שמח, נקט בגישה, שאין היתר להזיק בגרמא, מכוח הטעם ש'שלו הוא נוטל', וזאת בניגוד לשלטי גיבורים שסבר שכל עוד האדם נוטל את שלו, זכותו לקחת בלי שום חשבון, וזאת על אף שהוא מזיק בגרמא את חברו.

לסיכום:

◀ ראינו כי נטילת מעיל מעל גבי מחשב. נחשב כנזק עקיף, בדומה למציאות שנזרק חץ, והאדם מסיר את הדבר שמונע מן הנזק להזיק, ואין זה דומה, למשחרר סכר מים, ששם המים נחשבים ככוחו ממש של האדם, היות והם כבר דחפו את הסכר.

◀ כמו כן, ראינו שהרמב"ם והרי"ף מחייבים אף בנזק עקיף שכזה, ואילו תוספות פוטרם.

◀ לאחר מכן, שאלנו, האם במקרה שהאדם לוקח את שלו, אין לחייבו מדיון, מזיק, ושמא אף מותר לו לעשות כן?

◀ ראינו כי עניין זה תלוי בהבנת דברי הגמ' מדוע מותר לאדם ליטול דלי שלו שכיסה בור ברשות הרבים:

▪ אם הסיבה היא, משום ששלו הוא נוטל, נמצא שכל עוד אינו מזיק בידיים, מותר לו לקחת את שלו, על אף שהוא גורם לנזק בעקיפים.

▪ אך אם הסיבה היא, משום שבור המכוסה בדבר שעתיד להלקח, נחשב כמגולה. אם כן, היתר זה שייך דווקא ביחס לגילוי בור, ולא לנזק שאדם עושה בעצמו באופן עקיף.

◀ למעשה, נראה שראוי להחמיר בזה, וכל שיכול לכסות בדבר אחר, צריך לעשות כן.

◀ ולעניין השאלה האם חייב לשלם במידה ולקחת את המעיל - נראה שהיות והדבר נתון במחלוקת הפוסקים, אם בכלל חייב בנזק כזה, נראה שקשה לחייב, בפרט שבמקרה זה, יש שמתירות לו לעשות כן לכתחילה.

[יש לציין כי כל זה אמור, כשלא נגרם לבעל המעיל נזק, או טרחא מרובה, מכך שהוא ימתין הוא יכסה בדבר אחר, אך אם יש אפילו טרחא בדבר - אין הוא מחויב בזה, כפי שעולה מהסוגיא בב"ק כח,א בדין עביד איניש דינא לנפשיה]